ZENDEGI-SALAM
ضمیمه روزنامه خراسان
چهارشنبه • ۲۸ آذر ۱۳۹۷
۱۱ ربیع‌الثانی ۱۴۴۰ • ۱۹ دسامبر ۲۰۱۸
شماره ۱۹۹۹۰
۱۲۱۳

صاحب‌نظران ۳ رشته مختلف درباره پیشینه «یلدا» می‌گویند

شبی به بلندای تاریخ و ادبیات

تصویرساز: سعید مرادی

پرونده

بعضی حرف‌ها، اتفاق‌ها و مناسبت‌ها هرقدر هم تکرار شوند، تکراری نمی‌شوند؛ مثل نوروز که همیشه روزهای آخر اسفند، چشم می‌کشیم سر برسد و هیچ‌وقت هم حوصله‌مان از جمله بارها گفته‌شده «سال نو مبارک» سر نمی‌رود؛ مثل روز تولد آدم‌های محبوب زندگی‌مان که دل‌مان می‌خواهد تا ابد تکرار شود و از گفتن هزارباره «تولدت مبارک» خسته نمی‌شویم؛ مثل همین یلدا که هرسال جشن می‌گیریمش و یادمان نمی‌رود برای دوستان‌مان پیام «یلدا مبارک» بفرستیم. جالب آن‌که خیلی‌های‌مان به کلیشه «زمستان تیره بی‌رحم» باور داریم و «هوا بس ناجوانمردانه سرد است» ورد زبان‌مان شده است و بدمان نمی‌آید از پاییز یک‌سره بیفتیم توی بهار اما تحویل شدن زمستان را جشن می‌گیریم و این خاصیت یلداست؛ با آن پیشینه و ریشه محکم‌اش، با آن قابلیت جادویی‌اش برای دورهم جمع کردنِ آدم‌ها و با آن یک دقیقه افسانه‌ای‌اش. در پرونده امروز به استقبال شب سرد و بلند می‌رویم و از جایگاه یلدا در «ادبیات»، «علم» و «تاریخ» می‌گوییم. یک شاعر، یک منجم و یک تاریخ‌دان در این پرونده برای‌مان از یلدا می‌گویند.

آیینی ریشه‌دار در ادب پارسی

رضا اسماعیلی
شاعر و پژوهشگر شعر آیینی

جشن «شب یلدا» یا به تعبیر ابوریحان بیرونی «میلاد اکبر»، از جشن‌های ریشه‌دار ایرانی و میراث نیاکان ماست که از اواخر سده چهارم به شعر و ادبیات پارسی راه یافت و به‌عنوان یک مضمون جذاب، ذهن و زبان شاعران را به خود مشغول کرد. آیین یلدا در آغاز یک جشن ساده روستایی و بیشتر ویژه کشاورزان بوده‌است. به همین دلیل تا پیش از قرن چهارم که شعر و ادب پارسی بیشتر در انحصار خواص و دربار بود، از این جشن و رسوم آن در شعر پارسی کمتر می‌توان نشان یافت. یلدا، بزرگداشت نور و روشنایی است، جشن زندگی و زایندگی. جشنی که کشاورزان، آن را در آخرین روز پاییز و بلندترین شب سال برگزار می‌کردند. پیشینه آیین یلدا را باید ابتدا در اشعار شاعران سبک خراسانی بررسی کرد؛ شاعرانی که به خاطر نگاه آفاقی به هستی، بیشتر به صورتگری و تصویرگری طبیعت می‌پرداختند. پس از قرن چهارم، یلدا اندک‌اندک به شعر و ادب فارسی راه یافت. «عنصری بلخی» از اولین شاعرانی است که در سده چهارم درباره یلدا بیت زیر را با لهجه غنایی-عاشقانه سروده‌است: «چون حلقه ربایند به نیزه، تو به نیزه / خال از رُخ زنگی بربایی شب یلدا». «ناصرخسرو قبادیانی» شاعر اخلاق‌گرای سده پنجم که در اشعار خود بیشتر به باطن و سیرت توجه داشته‌است، در بیتی یلدا را به ظلمت شب و معصیت، تشبیه کرده‌است: «قندیل فروزی به شب قدر به مسجد / مسجد شده چون روز و دلت چون شب یلدا». در این بیت خطاب ناصرخسرو، افرادی هستند که ظواهر دینی را حفظ کرده‌اند اما به باطن دین بی‌توجه هستند و در ظلمتِ معصیت به سر می‌برند. دیگر شاعران نام‌آور پارسی زبان از جمله مولانا، سعدی و حافظ نیز در سروده‌های خود با تعابیر و تفاسیر متفاوت، یلدا را به‌عنوان آیینی اصیل مورد توجه قرار داده‌اند. برای مثال یلدا در شعرهای سیاسی، نماد اختناق و استبداد است، چنان که حافظ در بیتی می‌گوید: «صحبت حُکام ظلمت شب یلداست / نور ز خورشید جوی بو که برآید». از آن جا که یلدا بلندترین شب سال و آمیخته با تاریکی است، حافظ در این بیت، هم‌صحبتی و همنشینی با حاکمان جور و ستم را به شب یلدا تشبیه کرده‌است و توصیه می‌کند به دنبال نور و صبح صادق باشید تا به رستگاری برسید. یلدا در شعرهایی که مضمون حکمی، اخلاقی و تعلیمی دارند، کنایه از دنیاست؛ در چنین اشعاری شب یلدا به ظلمت دنیا تشبیه شده است و مژده پیروزی نور بر ظلمت داده می‌شود، مانند سروده خاقانی در این بیت: «تو جان لطیفی و جهان جسم کثیف است / تو شمع فروزنده و گیتی شب یلداست» که انسان آرمانی را به جان لطیف و جهان را به جسم کثیف تشبیه کرده‌است. حکایت یلدا در اشعار غنایی و عاشقانه، حکایتی دیگر است. حکایت از گیسوی بلند یار و شب هجران و انتظار. چنان که سعدی می‌گوید: «نظر به روی تو هر بامداد نوروزی‌ست / شب فراقِ تو هر شب که هست یلدایی‌ست».

یلدا، جشن تولد خورشید

محمدمهدی مطیعی
مدیر انجمن نجوم مشهد و مسئول رصدخانه دانشگاه فردوسی

جشن‌های باستانی ایران مانند یلدا معمولا با پدیده‌های آسمانی در ارتباط هستند. یلدا در لغت به معنی زایش و در واقع جشن تولد خورشید است زیرا بعد از این شب، طول روزها طولانی‌تر می‌شود و خورشید مدت زمان بیشتری در آسمان است. افزون بر منشأ باستانی یلدا و اهمیت فرهنگی آن، جایگاه یلدا و انقلاب زمستانی در تقویم رسمی کشورمان نیز حائز اهمیت است. تقویمی که اساس آن محاسبات و مناسبات نجومی است و اگر اهمیت علمی و میزان دقت آن را بدانیم برای بنیان‌گذاران و تدوین کنندگان آن جایگاه ویژه‌ای قائل می‌شویم. یلدا در زبان نجوم به معنی انقلاب زمستانی و عامل تعیین کننده وقوع آن، محل قرارگرفتن خورشید در آسمان است. خورشید علاوه بر حرکت روزانه که طلوع و غروب نتیجه آن است، حرکت جزئی سالانه‌ای نیز دارد که بلند بودن سایه اجسام در پاییز و زمستان و کوتاه بودنش در بهار و تابستان نمود آن است. این مسیر حرکت، «دایرة‌البروج» نام دارد. اگر استوای زمین را آن‌قدر گسترش دهیم تا بر کره آسمان منطبق شود، استوای سماوی به دست می‌آید. مسیر تقریبا کروی دایرة‌البروج با استوای سماوی، زاویه‌ای در حدود ۲۳/۵ درجه می‌سازد که از تلاقی آن‌ها دو نقطه به دست می‌آید، به این نقاط «اعتدالین» می‌گویند. نقطه‌ای که خورشید هنگام آغاز بهار در آن واقع است را اعتدال بهاری و نقطه مقابل آن، یعنی محل خورشید در آغاز پاییز را اعتدال پاییزی می‌نامند. محل خورشید در آسمان در آغاز تابستان، نقطه انقلاب تابستانی و در آغاز زمستان، نقطه انقلاب زمستانی نام دارد. هنگامی که خورشید به نقطه انقلاب زمستانی می‌رسد، آغاز زمستان است. طبق تعاریف نجومی، این روز کوتاه‌ترین روز و بلندترین شب سال (در حد چند ثانیه یا حدود یک دقیقه نسبت به روزهای قبل و بعد) است اما این سوال به وجود می‌آید که چند ثانیه طولانی‌تر بودن شب چه اهمیتی دارد که جشن گرفته می‌شود. اهمیت این ثانیه‌ها در مقایسه با کل سال مشخص می‌شود. انسان همیشه به دنبال راهی برای فاصله گرفتن از روند تکراری زندگی بوده و یلدا در واقع جشن «ترین‌ها» است. این اختلاف کمتر از یک دقیقه شبیه یک رکورد است؛ همان‌طور که در ثبت برخی رکوردها، رکورد صدم ثانیه نیز اهمیت دارد و برای فاصله گرفتن از تکرار مدام روز و شب، کوچک‌ترین تغییر نیز اهمیت دارد. دقت تقویم رسمی ما تا اندازه‌ای است که همان‌طور که هرسال زمان دقیق آغاز بهار و لحظه تحویل سال، قابل محاسبه است، لحظه آغاز تابستان، پاییز و زمستان نیز با توجه به موقعیت خورشید در آسمان و مختصات آن محاسبه می‌شود که این ساعت، هرسال تغییر می‌کند. زمستان امسال در ساعت ۱:۵۳ بامداد روز شنبه یکم دی‌ماه تحویل می‌شود اما درست زمانی که ما در نیم‌کره شمالی آغاز زمستان را جشن می‌گیریم در نیم‌کره جنوبی، شب اول تابستان است. در نیم‌کره شمالی نیز طول شب در عرض‌های جغرافیایی مختلف، یکسان نیست و بعضی نقاط یلدای طولانی‌تری را تجربه می‌کنند؛ مثلا در عرض‌های جغرافیایی شمالی‌تر مانند عرض شهرهای کشور روسیه طول شب بیشتر است. این تفاوت طول شب در ایران نیز صدق می‌کند و شهرهای واقع در عرض‌های جغرافیایی شمالی‌تر، یلدای طولانی‌تری دارند.

یلدا در تاریخ ایران

پدرام جم
استادیار گروه تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد

ایرانیان باستان، دو موعد انقلاب تابستانی و زمستانی را در تقویم سالانه خود با برگزاری آیین‌ها و جشن‌های مخصوص متمایز می‌کردند. آن‌ها انقلاب زمستانی را «آذرجشن» می‌نامیدند. بنا به اطلاعی که ابوریحان بیرونی می‌دهد آذرجشن، جشن آتش‌افروزی در خانه‌های مردم در آغاز زمستان بود. در آن روز، ایرانیان آتش‌های بزرگ در خانه‌های شان می‌افروختند، به ستایش خداوند و شکرگزاری او می‌پرداختند، برای خوردن و شادمانی گرد هم می‌آمدند و بر این باور بودند که با افروختن آتش، سرما و خشکیِ زمستان برطرف می‌شود. اگرچه نام این جشن کهن امروزه فراموش شده‌است اما آداب و رسومی که بیرونی برای جشن انقلاب زمستانی یا آذرجشن برشمرده است تا روزگار ما بیش‌وکم دوام آورده‌است. در طی سده‌های گذشته و با فراموشی نام کهن، در کنار نام رایج «شب چلّه»، نام جدید دیگری هم برای این جشن به کار رفته‌است: یلدا. «یلدا» واژه‌ای است آرامی به معنای میلاد. مسیحیان آرامی‌زبان ایران، واژه یلدا را برای میلاد مسیح (ع) به کار می‌بردند و آن شب را بلندترین شب سال می‌دانستند. در نیمه نخست سده پنجم، اولین کاربردهای واژه یلدا در ادب فارسی پدیدار شد. در سده‌های پنجم و ششم هجری، یلدا با مفهوم میلاد مسیح در ادب فارسی به کار می‌رفت و ایرانیان مسلمان، به پیروی از مسیحیان، یلدا را به مفهوم بلندترین شب سال هم به کار می‌بردند. کاربردهای مجازی آن هم در همین دوره در آثار ادبی پدیدار شد اما شعرا و ادبای ایرانی به معنای لغوی واژه (میلاد) آگاهی نداشتند. در این دوره یلدا واژه‌ای ادبی بود. از سده هفتم هجری به بعد تنها معنای ثانوی یلدا (بلندترین شب سال) و کاربردهای مجازی آن در آثار ادبی یافت شد و پیوند آن با میلاد مسیح از میان رفت. در این دوره کاربرد یلدا عمومیت بیشتری در آثار ادبی یافت و آشنایی مردم عادی با این واژه نیز رو به فزونی گذاشت. در این سده‌ها، یلدا که تنها به مفهوم «بلندترین شب سال» شناخته می‌شد، بدون ملاحظه معنا و کاربرد اصلی آن (میلاد مسیح، ۲۵ دسامبر)، به تدریج جایگزین نام باستانی جشن آغاز زمستان ایرانیان شد. در نیم‌قرن اخیر، تصور نادرست و عجیبی پیرامون یلدا در نزد برخی ایرانیان به وجود آمده‌است. برخی با دستاویز قرار دادن معنای لغوی یلدا، آن را با زایش خورشید یا تولد ایزد مهر (میثره) در ارتباط دانسته‌اند. آنان این موضوع را با تعمیم دادن آن چه از کیش رایجی در قلمروی امپراتوری روم- که ایزد میثراس (از میثره) را در کانون خود داشت- متصور بوده‌اند، بر زمینه ایرانی انجام داده‌اند و شواهد ایرانی را نادیده گرفته‌اند. باید گفت که شواهد ایرانی، جشن و آیینی به یادبود زایش خورشید یا میثره نمی‌شناسد و این تصور متاخر اساس درستی ندارد.

جدول سخت [شماره ۴۹۷]

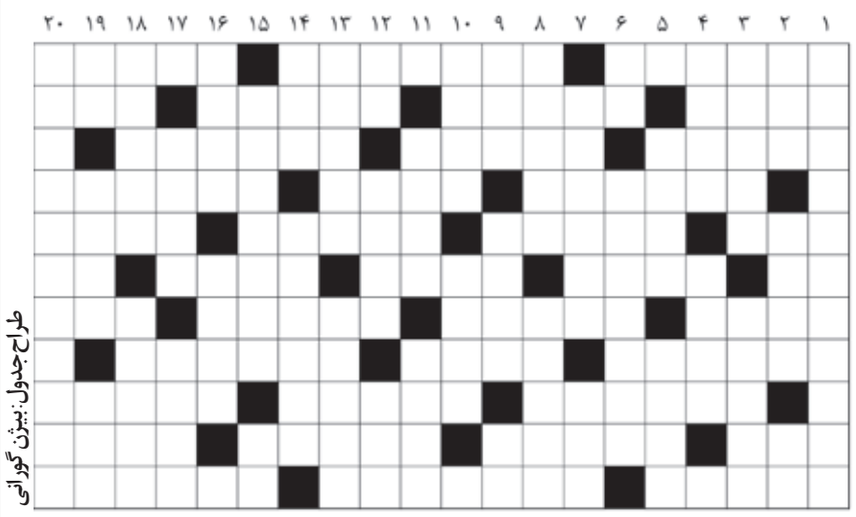

افقی: ۱- جانوری پستاندار از خانواده موش - وسیله‌ای برای اندازه گیری فشار جو - زن جادوگر ۲- عبوس- روشنی آتش- هدیه چهره گشایی عروس- حسرت واندوه ۳- گریخته از روی ترس- زن ساکن صومعه- ورزشی با کفش اسکیت ۴- روز بیست و هشتم هر ماه شمسی در ایران قدیم- دستاوردهای مادی و معنوی بشر در یک عصر معین- ریاضی‌دان یونانی و صاحب کتاب اصول هندسه ۵- گل ته حوض- غیرفلزی آتش گیر- سازمان، نهاد- از علایم نگارشی ۶- الفبای گوش نواز- بیماری کم‌خونی- جلاد استالین- شیشه آزمایشگاهی- زمینه ۷- مغازه - بایگانی- سیخ کباب- شهری در ترکمنستان ۸- زندان معروف فرانسه- سریع‌ترین نوع شنا- از حواس پنج گانه ۹- خطایی در فوتبال- ناگزیر- مجمع‌الجزایری در جنوب غربی اقیانوس کبیر ۱۰- هم‌تیمی- گوشه‌ای در افشاری- نان کلفت- نوعی زردآلو ۱۱- وضوی بدن زخمی- شخصیت‌های داستان فیلم- امیدواری

عمودی: ۱- طولانی‌ترین پل سرپوشیده جهان که در کانادا است ۲- ترشرویی- تکیه کردن- هشتمین ماه سریانی ۳- سانسور- افشانه ۴- داد وستد- گیرنده تلویزیونی ۵- متناظر- دست‌بند زنانه ۶- رازِ بی‌پایان- روز بزرگ و مهم و متبرک ۷- توتالیتر- درخت انگور ۸- داداش- صبور ۹- از فرماندهان سپاه کیخسرو کیانی- معلم مقطع متوسطه- مساوی ۱۰- میل و خواست قلب- شیوه و روش ۱۱- یار همایون- تغار چوبی ۱۲- درختچه‌ای گرمسیری- تکنیک نواختن سازهای زهی مضرابی- بهشت ۱۳- قرقاول- نیکوکاران ۱۴- خودروی فرانسوی- سفیدتخم مرغ ۱۵- گوشه‌ای در دستگاه شور- ضربه سر در فوتبال ۱۶- زمان گذشته- پول ترکمنستان ۱۷- کشف رازی- بنیان گذار مکتب روان‌شناسی تحلیلی ۱۸- اکنون- از گام‌های موسیقی ۱۹- شکمو- خواهر زئوس در اساطیر یونانی- پس گردن ۲۰- فیلمی حماسی و مشهور از سینمای ژاپن ساخته کوروساوا

طراح جدول: نیرنگ گورانی

حل جدول شماره ۴۹۶

جدول متوسط [شماره ۷۲۸۶]

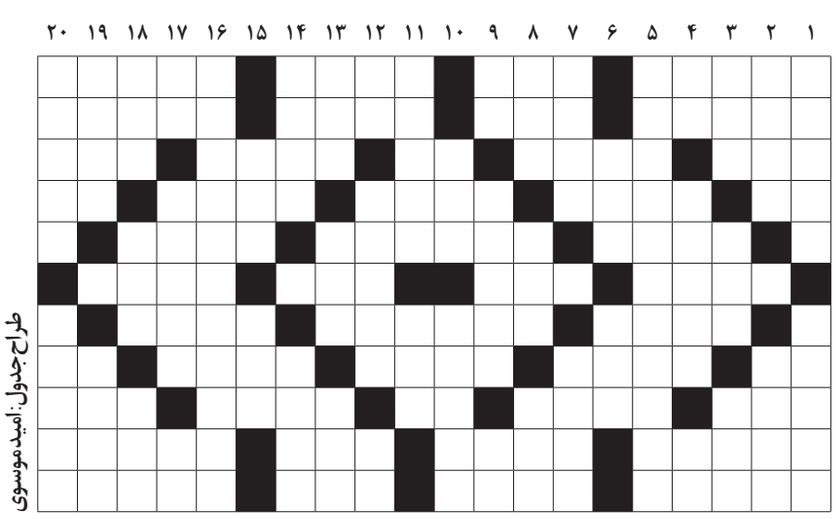

افقی

۱- شهری در اصفهان- کم وزن - آموزگار- تصور ۲- گیاهی با ساقه سفید و برگ‌های پهن و مزه ترش - چرک - گدا- هادی ۳- فلز پر مصرف- گره‌ها- من و تو- خاموش - شتر بارکش ۴- پول ژاپن- گیاه پرچین- انزجار- پناهگاه- چهره ۵- بانزاکت- کوهی در لرستان- رفتگر ۶- سراینده- هریک از قسمت‌های بیست‌ویک گانه کتاب اوستا- خورشید- التماس‌وزاری ۷- جاری- درمانده- واجب ۸- شوربا- خواهر یوسف (ع) - خجالتی - بخش اقتصادی و مهم زعفران- ماه سرد ۹- خردو کوچک- شانه- راندن مزاحم- پرگو- پرنده آش سردکن ۱۰- قدرتمند- یگانه- مرغ سعادت- سرمه ۱۱- جاهل - اعلی- آموختنی لقمان- تابان

عمودی

۱- اشاعه - جعبه مقوایی ۲- وطن - بلیغ ۳- ذره بادار- خزنده گزنده- توشه ۴- علامت مفعولی- وعده داده شده- بوی رطوبت ۵- بازیگر سریال شمس العماره ۶- خویشاوندی- لوس ۷- ترانه- سخندان ۸- درخت همیشه لرزان- حیوان نجیب- نفوذگر رایانه‌ای ۹- اندک- تردید- خط کش مهندسی ۱۰- احسان و نیکویی- کیف مسافرتی ۱۱- راهی- قلعه ۱۲- تصدیق روسی- دالان- علامت جمع ۱۳- نخ تابیده- فرزندزاده- ستایش ۱۴- درود- تشنه فریب ۱۵- نقاره بزرگ- تیز ۱۶- کنایه از حرف بی ربط زدن ۱۷- دوردهان- آغاز- گشاده ۱۸- عقاب سیاه- سود حرام- پوشش ۱۹- درخشان‌تر- خالو ۲۰- پستانداری بومی آمریکای شمالی - آهو

طراح جدول: امید موسوی

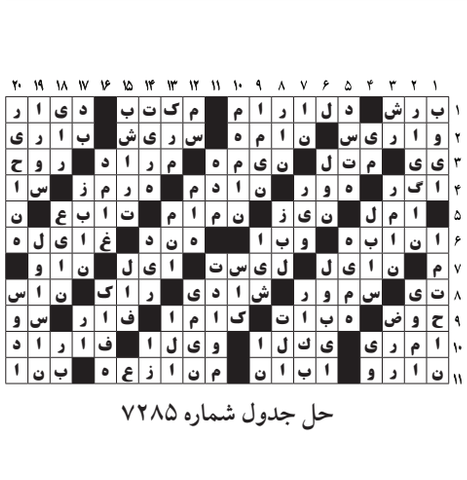

حل جدول شماره ۷۲۸۵